

ТАЪЛИМ СИФАТИ ВА СТАНДАРТЛАР

Рахимов Октябр Дўсткабилович

Қарши муҳандислик иқтисодиёт институти профессори

***Аннотация.** Мақолада сифат бўйича халқаро стандартлар, жумладан ISO 9000 ва унинг моделлари, ISO 9004 Сифат тизими. Сифатни бошқариш тизими элементлари. Раҳбарий қоидалар” ва унинг элементлари тўғрисида маълумотлар келтирилган. Таълим сифати ва унинг таърифи, белгиловчи мезонлари ҳамда Европа Иттифоқи таълим стандарти ҳамда Болон декларацияси, кредит тизими тўғрисида таҳлилий маълумотлар ёритилган.*

***Таянч сўзлар ва иборалар:** сифат, стандарт, таълим сифати, Болонь жараёни, кредит, тизим.*

КИРИШ

XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб бутун дунё бўйлаб «Сифат инқилоби» юзага келди. Дунёнинг етакчи ишлаб чиқариш корхоналари асосий эътиборни сон ва миқдорга эмас, балки маҳсулот сифатига қарата бошлашди. Сифат рақобатбардошликни таъминловчи асосий омил сифатида намоён бўла бошлади [1].

Сифатга эътибор ва унинг ривожланиш босқичларини мантиқан қуйидаги даврларга бўлиш мумкин:

1. XX асрнинг 60-йиллари - бозор рақобатбардошлиги шароитида асосий омил - маҳсулот сифати.

2. XX асрнинг 70-йиллари – маҳсулот сифатидан ишлаб чиқариш технологияси сифатига ўтиш босқичи.

3. XX асрнинг 80-йиллари- сифатни бошқариш тизими босқичига ўтиш даври.

4. XX асрнинг 90-йилларидан бошлаб **таълим сифати**, интеллектуал ресурслар сифати, инсон ҳаёти сифати - асосий омил сифатида намоён бўла бошлади.

Сифат - умумий тушунча сифатида инсонларнинг эҳтиёжлари ва талабларини қондириш билан асосланувчи маҳсулот, материал, иш тури, меҳнат, хизматлар ва шу кабиларнинг хусусиятлари ҳамда хусусий белгиларининг

мажмуи бўлиб, уларни қўйилган талаблар ва ўз вазифаларига тўлиқ мос келиши билан баҳоланади. Бундай мослик асосан стандартлар, шартномалар, келишувлар, истеъмолчиларнинг талаблари билан аниқланади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДЛАРИ

Тадқиқот жараёнида илмий ва ўқув-услубий адабиётлар таҳлили, педагогик кузатув, қиёсий таҳлил, умумлаштириш, педагогик тажриба-синов ва форсайт методларидан фойдаланилди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ ВА МУҲОКАМАЛАР

Сифат стандартлари тўпламининг асосини ISO 9000 “Сифатни бошқариш ва таъминлаш стандартлари. Танлаш ва амалда қўллаш бўйича раҳбарий қоидалар” хужжати ташкил этади. Ушбу меъёрий хужжатда ташкилот ва корхоналарнинг сифатни таъминлаш соҳасидаги сиёсатининг асосий принциплари ва сифатни бошқаришнинг 3 та модели кўрсатилган ҳамда сифатга оид турли хил тушунчалар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик аниқланиб, тўлиқ ёритилган.

ISO 9000 стандартлар тўпламида келтирилган сифатни бошқариш моделлари қуйидагилардан иборат:

Биринчи модел – стандарт ISO 9001 “Сифат тизими. Ишлаб чиқиш (лойиҳалаш, ишлаб чиқариш, ўрнатиш ва хизмат кўрсатиш) босқичида сифатни таъминлаш модели” Ушбу модел маҳсулот ишлаб чиқариш ҳаётий циклининг барча босқичларини, яъни *лойиҳалаш - ишлаб чиқариш - ўрнатиш - хизмат кўрсатиш*ни ўз ичига олади.

Иккинчи модел - стандарт ISO 9002 “Сифат тизими. Ишлаб чиқариш ва ўрнатиш босқичида сифатни таъминлаш модели”.

Учинчи модел - стандарт ISO 9003 “Сифат тизими. Тайёр маҳсулотни назорат қилиш ва синаш босқичида сифатни таъминлаш модели”.

Стандартга иқтисодий жараёнлар учун янги атама “Тасдиқ даражаси” тушунчаси киритилган. Бу истеъмолчи (буюртмачи)га маҳсулотни тайёрловчи ташкилот (корхона) томонидан ишлаб чиқилган маҳсулот ва уни бошқариш сифати ўзаро тасдиқланган шартномадаги техник талабларга қанчалик мос келишини белгилайди.

ISO 9004 “Сифат тизими. Сифатни бошқариш тизими элементлари. Раҳбарий қоидалар”да корхоналарда сифатни бошқаришга оид 20 элемент ва уни қўллаш бўйича тавсиялар келтирилган. Раҳбар ўз корхонасининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ушбу стандарт тавсиялар асосида сифатни бошқариш элементларини танлаб олиши мумкин [1].

Таълим сифати – ижтимоий категория ҳисобланиб, жамиятда таълим жараёнининг ҳолати ва натижасини ҳамда шахснинг касбий, маиший ва фуқаролик компетентлигини шаклланиши ва ривожланишини жамият талаби ва эҳтиёжига мос келишини аниқлайди. Таълим сифати таълим муассасасининг ўқув-тарбиявий фаолиятини турли қирраларини тавсифловчи кўрсаткичлар мажмуи орқали баҳоланади. Ушбу кўрсаткичларга таълим олувчилар компетентлигининг ривожланишини таъминловчи таълим мазмуни, ўқитиш шакли ва услублари, материал-техник база, ходимлар таркиби кабилар киради [2].

Таълим сифати -инсон ҳаёт-фаолияти сифатини ошириш ва аниқ мақсадга эришишда фойдаланиш учун зарур бўладиган, аниқ шароитларда талаб этилиб олинган билимлар мажмуидир.

Олий таълимда таълим сифати - таълим моделининг контекстуал кўрсаткичлари, институционал мақсад ва вазифалари ҳамда таълим тизимининг аниқ стандартлари, таълим муассасалари, ўқув дастурлари ва фанлари билан боғлиқ бўлган кўп қиррали, кўп даражали динамик тушунчадир.

Билим сифати – ўқув жараёнини тугатгандан сўнг олинган билимларнинг фундаменталлиги, юқорилиги ва иш жараёнида қанчалик кераклилиги билан белгиланади [3].

Европа Иттифоқи таълим стандарти. Болон жараёни – олий таълимда ягона Европа тизимини вужудга келтириш мақсадида Европа давлатлари таълим тизимини бир-бирига яқинлашуви ва мослашиш жараёнидир. Болонья жараёнининг расмий бошланиш вақти 1999 йил 19 июнда Европанинг 29 давлати томонидан Болонья декларациясини қабул қилиниши ҳисобланади [4].

Болонья жараёнининг бошланиш тарихи 1970 йилларда Европа Иттифоқи вазирлар Кенгашининг таълим соҳасидаги биринчи резолюциясини қабул қилиниши билан белгиланади. 1998 йилда Европанинг 4та давлати (Франция, Германия, Буюк Британия ва Италия) таълим вазирлари Париж университетининг 800 йиллигини нишонлаш вақтида, олий таълимдаги турли тизимлар Европада фан ва таълимни ривожланишига тўсиқ бўлаётганлиги тўғрисида бир фикрга келишди ва Сорбон декларациясини имзолашди. Декларациянинг мақсади Европада олий таълим тизимини стандартлаштириш мақсадида умумий қоидалар ишлаб чиқишдан иборат эди [5].

Сорбон декларацияси мақсади 1999 йилда Болон декларациясини имзоланиши билан ўз тасдиғини топди ва Европанинг 29 давлати ўз хоҳиши билан, ихтиёрий равишда ушбу декларацияни имзоладилар.

Ҳозирги кунда Европа Иттифокига аъзо 49 давлатдан қуйидаги 47 таси (Монако ва Сан-Маринодан ташқари) ва Европа Комиссияси ушбу жараён иштирокчиси ҳисобланади: Австрия (1999), Азербайджан (2005), Албания (2003), Андорра (2003), Армения (2005), Бельгия (1999), Болгария (1999), Босния и Герцеговина (2003), Ватикан (2003), Великобритания (1999), Венгрия (1999), Венгрия (1999), Греция (1999), Грузия (2005), Дания (1999), Ирландия (1999), Исландия (1999), Испания (1999), Италия (1999), Қазақстан (2010), Кипр (2001), Латвия (1999), Литва (1999), Лихтенштейн (1999), Люксембург (1999), Македония (2003), Мальта (1999), Молдавия (2005), Нидерландия (1999), Норвегия (1999), Польша (1999), Португалия (1999), Россия (2003), Румыния (1999), Сербия (2003), Словакия (1999), Словения (1999), Турция (2001), Украина (2005), Финляндия (1999), Франция (1999), Хорватия (2001), Черногория (2007), Чехия (1999), Швейцария (1999), Швеция (1999), Эстония (1999). Россия Болон жараёнига 2003 йил сентябрда қўшилган.

Болон жараёнининг асосий мақсади:

- Европада ягона олий таълим тизимини вужудга келтириш, жаҳонда Европа олий таълим тизимини фаоллаштириш;
- Европанинг барча олий таълим муассасаларига киришга кенг йўл очиш;
- Европа олий таълим тизимининг сифати ва мавқеини янада ошириш;
- ўқитувчилар ва талабалар мобиллигини ривожлантириш;
- Болон декларациясига аъзо давлатлар олий таълим тизимида барча академик даражалар ва бошқа ихтисосликларни меҳнат бозори талаблари асосида бир хил шакллантириш ҳисобига битирувчиларни муваффақиятли иш билан таъминлашни йўлга қўйиш.

Декларация қуйидаги 7 та асосий тамойилларни ўз ичига олган:

1. Бир хил академик даража ва диплом иловасини бериш орқари Европа фуқароларини иш билан таъминлаш имкониятларини ошириш, Европа олий таълим тизимини халқаро рақобатбардошлигини таъминлаш.

2. Олий таълимда икки поғонали (цикли) ўқитишни йўлга қўйиш: таянч (дастлабки) олий таълим (undergraduate) ва битирувчи (graduate). Биринчи цикл камида 3 йил давом этиши кўзда тутилган ва бакалавр даражасини беради. Иккинчи цикл магистр даражасини олиш билан яқунланади.

3. Талабаларнинг катта ҳажмда мобиллигини таъминлаш мақсадида зачет бирликларини ягона Европача тизимини тадбиқ этиш.

4. Талабаларнинг мобиллигини ривожлантириш. Трансмиллий таълим стандартини ўрнатиш.

5. Таққосланадиган мезонлар ва услубиётларни ишлаб чиқиш мақсадида сифатни таъминлаш учун Европа ҳамжамиятига кўмаклашиш.

6. Таълим сифатининг ички назорат тизимини тадбиқ этиш ва ОТМ фаолиятини ташқи баҳолашга талабалар ҳамда иш берувчиларни жалб этиш.

7. Ўқув режаларини, институтлараро ҳамкорлик, мобиллик ва ҳамкорлик ўқув дастурлари, амалий тайёрлов ва илмий-тадқиқот ишларини олиб боришни ривожлантириш орқали олий таълимда Европача анъаналарни юзага келишига кўмаклашиш [4].

Болон декларацияси доирасида ҳар икки йилда бир марта аъзо давлатлар таълим вазирлари иштирокида конференция ташкил этилади (2001 йил – Прага, 2003 йил-Берлин, 2005 йил - Берген, 2007 йил – Лондон, 2009 йил - Лёвен (Белгия), 2010 йил-Будапешт ва Вена). Шунингдек, ушбу жараён доирасида ташкилий форумлар (1-ташкилий Болон форуми -2009 йил Лёвен шаҳрида, 2-ташкилий Болон форуми – 2010 йил Венада) ўтказилган [5].

Европа олий таълим тизими келажакни аниқлайдиган тамойиллар ичида қуйидаги 3 та омил асосий ўрин эгаллайди:

1. Икки поғонали (цикли) олий таълимни тадбиқ этиш (бакалавр, магистр).

2. Синов бирликларини кўчириш ва тўлдиришга имкон берувчи Европа кредит тизми (ECTS) ни жорий этиш.

3. Олий таълим муассасалари ва олий таълим дастурларини аккредитациялаш жараёнини Европача анъаналарга мослаш.

Болон жараёни тамойиллари таълим дастурларини қийслаш муаммосини ҳал этишга қаратилган **ECTS (European Credit Transfer System)** таълим натижаларини баҳолаш тизимини ишлаб чиқиш ва қўллаш, академик мобилликни оширишга кўмаклашишни назарда тутди.

ECTS қуйидаги масалаларни ҳал этишга йўналтирилган:

- талабаларга чет элларда ўқишга ёрдам бериш;
- бир олий ўқув юртдан иккинчисига ўқишни кўчирганда ўқиш натижаларини таққослаш ва қайта тўлдиришни таъминлаш;
- чет эл олий ўқув юртлари ўқув режаларига тезкор кириш ва академик тан олишни таъминлаш.

ОТМ ECTS тизимини жорий этиши учун қуйидагиларни амалга ошириши талаб этилади:

- ўқув режаларининг аниқ ва тушунарлилигини таъминлайди (ўқув жараёни тўғрисида тўлиқ маълумотларни батафсил баён этади);
- академик ихтисослик (даража)ни тан олинишида кўмаклашади.

- ўқув режасида курслар таркибини, талабанинг ўқув юкмасини ва ўқиш натижаларини аниқ ифодалайди.

- ўзининг мустақиллигини сақлайди ҳамда талабанинг ўқиш натижаларига оид қабул қилинган қарорлари учун тўлиқ жавоб беради.

ECTS Европа Комиссияси ERASMUS дастур лойиҳасининг дастлабки сифатида юзага келган бўлиб, ундан кўзланган мақсад Европа ҳамжамиятига аъзо давлатлар олий таълим тизимида барча таълим натижаларини академик жиҳатдан тан олишни қўллаб-қувватлашдир. 1992/93 академик йиллардан бошлаб - Европа ҳамжамиятига аъзо давлатлар ва Озод Европа савдо ассоциацияси (ЕҒТА) доирасида таълим натижаларининг тан олиниши талабаларга ўз таҳсилларини бошқа давлатлар олий ўқув юртларида давом эттиришга имконият яратди ва талабалар мобиллигини ривожланишига шароит яратди.

ECTS олти йил мобайнида тажрибавий текширувдан ўтган (1989/90 йилдан 1994/95 йилгача) ва бунинг учун қуйидаги бешта фан соҳаси танлаб олинган: «Бизнесни бошқариш», «Химия», «Тарих», «Тиббиёт», «Муҳандислик механикаси». Талабалар алмашинуви тизимида Европа олий ўқув юртларининг 145 факультети қатнашган [8].

ECTS таълим натижаларини академик тан олишнинг марказлашувига қарши тизим бўлиб, олий ўқув юртлари ўртасидаги ўзаро ишончга асослангандир. Ушбу тамойилни амалга тадбиқ этиш учун ECTS бир қатор қоидаларни ўрнатади: олий таълим муассасаси курслари тўғрисида маълумот олиш имкониятини яратиш; талабаларни қабул қилувчи ва юборувчи олий таълим муассасалари ўртасида келишув; ўқув дастурларини ўзлаштириш натижаларини баҳолашнинг ягона тизимини (ECTS баллари – кредит) ни тадбиқ этилиши. ECTS тизимида кўра ўқувчи бир семестрда 30 та ёки бир йилда 60 та кредит олиши мумкин.

ECTS ўз тузилишига кўра тўртта асосий қисмни ўз ичига олади: ахборот таъминоти; битим; кредит тизими; академик йилда талаба тўплаган кредитлар йиғиндисини аниқлаш.

Ахборот таъминоти қуйидаги маълумотларни ўз ичига олган ахборот пакетидан иборатдир: ўқув режаси; ўқув режасига кирган курс дастурлари; ҳар бир курсни кредитлаш тизими (ҳар бир курс учун ажратилган кредитлар сони); билимларни баҳолаш тизими; баҳолаш шкаласи; қўшимча маълумотлар.

Битим. Бу шартли жараён бўлиб, талаба ECTS доирасидаги бирор чет эл олий ўқув юртида ўқишини давом эттириши мақсадида стандарт аризани тўлдирди ва ушбу ариза талаба таҳсил олаётган ОЎЮ ҳамда ECTS

координаторига юборилади. Талабанинг олдин ўзлаштирган курслари сони ва ҳажми (кредитлар сони) талаба танлаган олий ўқув юртига тақдим этилади. Агар талаба мазкур ОТМга қабул қилинса иккала ОЎЮ координаторлари орқали талабага маълум қилинади.

Кредитлар тизими. Бу тизим ўқув йилини муваффақиятли тугатишга қаратилган, бажарилган ишлар ҳажмини миқдорий жиҳатдан баҳолаш жараёнини ифода этади. ECTS доирасида бир ўқув йили бўйича кредитлар сони 60 га тенг бўлиши лозим. Кредит талаба томонидан ўқув йили давомида бажарилган ишлар ҳажмини, жумладан маърузалар тинглаш, амалий ва семинар машғулотларда қатнашиш, лаборатория ишларини бажариш ва бошқа юкламаларни ифодалайди.

ECTS бўйича баҳолаш тизими	
Белгиланишлар	Ўзлаштириш даражаси
A	аъло
B	Жуда яхши
C	Яхши
D	Қониқарли
E	Минималъ талаб бажарилган, етарли
FУ	Қониқарсиз, маълум даражада қўшимча ишлаш талаб этилади
F	Қониқарсиз, катта миқдорда қўшимча ишлаш талаб этилади.

Келгусида ECTS тажрибасини Европа Кенгаши Конференцияси (Forum Conference of the Higher Education and Research. Committee, Malta, 1994)да олий таълим муассасаларида кенг қўллаш тавсия этилган. Ушбу тизим Европа Кенгаши Конвенцияси (ЮНЕСКОнинг Европа минтақасидаги олий таълимга доир квалификацияларни тан олиш қўмитаси) ва 50 дан ортиқ аъзога эга бўлган Халқаро таълим Европа Ассоциацияси (European Association of International Education) сингари йирик халқаро нодавлат ташкилотлар томонидан маъқулланган.

ХУЛОСА

Ўзбекистонда таълим сифатини халқаро рақобатбардошлигини таъминлаш, миллийликни сақлаган ҳолда ривожланган давлатлар таълим тизимини, жумладан Болон декларациясини атрафлича ўрганиш орқали халқаро

таълим тизимига кириб бориш, таълимда халқаро ҳамкорликни таъминлаш, меҳнат бозори талаблари ва республиканинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига мос ҳолда кадрлар тайёрлашга қўйиладиган талабларнинг ўзгаришини ҳисобга олиб таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликларининг классификатори ҳамда давлат таълим стандартлари такомиллаштирилмоқда.

АДАБИЁТЛАР

1. Рахимов О. Д., Муродов М. О., Рузиев Х. Ж. Таълим сифати ва инновацион технологиялар //Тошкент, «Фан ва технологиялар» нашриёти. – 2016. – Т. 208.
2. Рахимов О.Д. Таълим сифати-ҳаёт сифати. /ТАТУ Қарши филиали, 2015й.
3. Рахимов О. Д. и др. Замонавий таълим технологиялари //Т.: «Фан ва технология нашриёти. – 2013.
4. Болонский процесс: проблемы и перспективы /под.ред М.М. Лебедовой.-М.:Оргсервис, 2006.
5. Реализация Болонского процесса в странах проекта Темпус (2009/2010).- Брюссель, 2010.